

BÁTHORI CSABA

Titkos jóváhagyás

Johann Wolfgang Goethe
Harzreise im Winter
(Téli utazás a Harz-hegységben)

Ha az ember egy talányos vers történetét, vonzatait, életrajzi kereteit, értelmezési változatait, jelentést módosító utókorát számba veszi, nem képes többé visszaehelyezkedni abba az állapotba, amelyben még keveset tudott a szövegről. A költő (különösen Goethe) maga is rengeteg más műfajú anyaggal vette körül művét, különböző életkorszakaiban, más-más szándékkal. Versének keletkezését az ihletfolyamattal párhuzamosan, bár csak vázlatosan rögzíti naplója; többé-kevésbé a keletkezéssel egyidejűleg részletezi levelezése, főleg a Frau von Steinnek írt sorok. De a költő később is vissza-visszatért erre a versre, erre a témára, olykor – s ez szembeszökő – ugyanazokkal a szavakkal, amelyeket évtizedekkel azelőtt használt. A tényállást árnyalja az a tény is, hogy a szöveg tizenkét évvel keletkezése (1777) után látott csak napvilágot (1789), s az ismert változatok komoly eltéréseket mutatnak. A versről Goethe – mondom kiegészítésül – évtizedek távolából is beszélt még behatóan, nem hamisító szándékkal, de némileg pontatlanul. 1820-ban, egy Kannegiesser nevű gimnáziumi tanár kérésére kommentárt fűz saját régi szövegéhez, majd 1822-ben a *Campagne in Frankreich* című művében aprólékos emlékezéssel idézi meg a vers születési körülményeit. Ha ezeket a pótlólagos adalékokat tekintetbe vesszük, nem tudjuk már felrajzolni azt az elsődleges őszalményt, ame-

lyet a vers *önmagában* szerzett valaha tájékozatlan olvasójának. Amit a műről az időben megtudunk, tágítja a jelentést, nem várt összefüggéseket teremt a művön belül, az érthetlenség kellemetlen állapotából a kimeríthetlenség varázslatos állapotába emeli a költeményt, s mintegy lezárhatatlanná teszi az értelmezést. Goethe kifejezőmódja, ezt megszoktuk, önmagában is talányos, befüggönyözött, s kiegészítő ihletet kíván az olvasótól. De ebben az esetben a mű maga is tovább rétegződik a járuléktényezők ismeretében, s a járuléktényezők maguk is többletértelmezési igényekkel nyitják meg (vagy épp ellenkezőleg: torlaszolja el) magát a művet. Az ismeretek gyarapodásával az általános olvasói tétováság kérdéses részletekre szeleteli a szöveget, de miközben az összefüggések pillérei megvilágosodnak, a szövedék egyre számszerűsödnek a járuléktényezők ismeretében, s a járuléktényezők maguk is többletértelmezési igényekkel nyitják meg (vagy épp ellenkezőleg: torlaszolja el) magát a művet. Az ismeretek gyarapodásával az általános olvasói tétováság kérdéses részletekre szeleteli a szöveget, de miközben az összefüggések pillérei megvilágosodnak, a szövedék egyre számszerűsödnek a járuléktényezők ismeretében, s a járuléktényezők maguk is többletértelmezési igényekkel nyitják meg (vagy épp ellenkezőleg: torlaszolja el) magát a művet. Az ismeretek gyarapodásával az általános olvasói tétováság kérdéses részletekre szeleteli a szöveget, de miközben az összefüggések pillérei megvilágosodnak, a szövedék egyre számszerűsödnek a járuléktényezők ismeretében, s a járuléktényezők maguk is többletértelmezési igényekkel nyitják meg (vagy épp ellenkezőleg: torlaszolja el) magát a művet.

Lássuk tehát először a mű későbbi, csiszoltabb változatát; a korábbi, beszédes eltérésekről árulkodó eredetét csak mérvadó értelmezési pontokon említem majd, mégpedig ott, ahol a korábbi és későbbi változat kölcsönös tükröződései komolyabb mérlegelést indokolnak.

A költemény saját fordításomban:

HARZREISE IM WINTER

Dem Geier gleich,
Der auf schweren Morgenwolken
Mit sanftem Fittich ruhend
Nach Beute schaut,
Schwebe mein Lied.

Denn ein Gott hat
Jedem seine Bahn
Vorgezeichnet,
Die der Glückliche
Rasch zum freudigen
Ziele rennt:
Wem aber Unglück
Das Herz zusammenzog,
Er sträubt vergebens
Sich gegen die Schranken
Des ehernen Fadens,
Den die doch bittere Schere
Nur einmal löst.

In Dickichts-Schauer
Drängt sich das rauhe Wild,
Und mit den Sperlingen

TÉLI UTAZÁS A HARZ-HEGYSÉGBEN

Mint keselyű
ha súlyos hajnali felhők hátán
szelid szárnyakon pihen
és prédára les –
úgy lengj, dalom!

Mert egy isten
megrajzolta rég
pályáját mindenkinek:
aki szerencsés,
az zuhan süvítve
boldog célja felé –
de kinek csapás
rántotta össze szivét,
az hiába horgad
az érc fonalak
szorítója ellen,
melyet csak egyszer
nyes át a keserű olló.

Bozót jéghidegében
szorong a vacogó vad,
s a gazdagok rég

Haben längst die Reichen
In ihre Sümpfe sich gesenkt.

Leicht ists folgen dem Wagen,
Den Fortuna führt,
Wie der gemächliche Troß
Auf gebesserten Wegen
Hinter des Fürsten Einzug.

Aber abseits wer ists?
Ins Gebüsch verliert sich sein Pfad,
Hinter ihm schlagen
Die Sträucher zusammen,
Das Gras steht wieder auf,
Die Öde verschlingt ihn.

Ach, wer heilet die Schmerzen
Deß, dem Balsam zu Gift ward?
Der sich Menschenhaß
Aus der Fülle der Liebe trank?
Erst verachtet, nun ein Verächter,
Zehrt er heimlich auf
Seinen eignen Wert
In ungnügender Selbstsucht.

Ist auf deinem Psalter,
Vater der Liebe, ein Ton
Seinem Ohre vernehmlich,
So erquicke sein Herz!
Oeffne den umwölkten Blick
Über die tausend Quellen
Neben dem Durstenden
In der Wüste.

Der du der Freuden viel schaffst,
Jedem ein überfließend Maß,
Segne die Brüder der Jagd –
Auf der Fährte des Wilds
Mit jugendlichem Übermut
Fröhlicher Mordsucht,
Späte Rächer des Unbills,
Dem schon Jahre vergeblich
Wehrt mit Knütteln der Bauer.

Aber den Einsamen hüll
In deine Goldwolken!
Umgeb mit Wintergrün,
Bis die Rose wieder heranreift,
Die feuchten Haare,
O Liebe, deines Dichters!

Mit der dämmernden Fackel
Leuchtest du ihm
Durch die Furten bei Nacht,
Über grundlose Wege
Auf öden Gefilden;
Mit dem tausendfarbigen Morgen
Lachst du ins Herz ihm;
Mit dem beizenden Sturm
Trägst du ihn hoch empor;
Winterströme stürzen vom Felsen
In seine Psalmen,
Und Altar des lieblichsten Danks
Wird ihm des gefürchteten Gipfels
Schneebehängener Scheitel,

egy mocsárba süppedtek
a verebekkel.

Könnyű a kocsit követni,
melyet Fortuna hajt,
amint javított utakon
úszik a Herceg népe nyomában
a lomha mameluk-had.

De amott, ott ki lapul oldalt?
Bokrokba olvad lábanyoma,
összehajolnak az ágak
háta mögött,
megint felpattan a fű,
míg el nem nyeli a pusztaság.

Jaj, ki orvosolja kínjait
annak, kinek ma már méreg a balzsam?
Aki embergyűlöletet ivott
a szeretet telt poharából?
Őt gyalázták előbb, most ő gyaláz
s önmaga sérült mámorában
saját értékét
titokban felemészti.

Ha van zsoltáraid közt, akad
egy hang, szeretet Atyja, melyet
az ő füle is hall –
akkor üdítsd a szívét!
Miközben szomjazik,
borús tekintetének
fedd fel az ezernyi forrást
ott a sivatagban!

Te, aki örömet öröme hányva
teremtesz s boldogsággal fojtogatod
az embert, áld meg a vadászcsapatot,
ha állatok nyomdokain
ifjúi göggel,
vidám vérszomjjal rohan
s későn torolja meg a csapást,
mely ellen évek óta hiába
hadakozik füttykösével a paraszt!

De takard el arany
fellegeiddel azt, ki magányos!
Míg megint ki nem csattan a rózsza,
övezd téli zölddel
a költő csapzott
fürtjeit, ó, Szerelem!

Hunyorgó fáklyafénnyel
világítsz neki, viszed
éjjeli gázlókon át
úttalan utakon,
embertelen pampákon át –
százzsínű virradattal
nevetsz a szívébe,
míg csípős viharok közt
ragadod fel a mennybe.
Az ő zsoltáros énekeibe
téli vizek ömlenek le a kőről,
s a legszebb hála oltárát véli
láttni a rettegett csúcs
hótakarta szirtjein,

Den mit Geisterreihen
Kränzten ahnende Völker.

Du stehst mit unerforschtem Busen
Geheimnisvoll offenbar
Über der erstaunten Welt
Und schaust aus Wolken
Auf ihre Reiche und Herrlichkeit,
Die du aus den Adern deiner Brüder
Neben dir wässerst.

Amikor 1820-ban a derék gimnáziumi tanár magyarázatot kér a költőtől, Goethe úgy válaszol, ahogy a vers utolsó szakaszában a Brocken hegycsúcsát jellemzi: *geheimnisvoll offenbar* (titokkal telten, nyilvánvalóan). Általában megvilágítja alkotói szokásait, de a részletekben új rejtélyeket helyez el. Ezt írja: *Ami munkáimra nagyon is és kisebb verseimre ugyancsak érvényes, az az, hogy mindegyikük többekévébé jelentős alkalmak ösztönzésére, valamilyen tárgy közvetlen szemlélete közben fogalmazódott, s ezért bár nem hasonlíthatnak egymásra, abban megegyeznek, hogy írásuk közben a költő szeme előtt – különös külső, gyakran szokványos körülmények közt – valami általános, belső, magasabb eszme lebegett.* (Weimarer Ausgabe, Erste Abtheilung, 41/1. kötet, p. 329.) *Allerbesonderste Umständéról* esik szó (a legfurcsább körülményekről), bizarr kalandról, nehezen kibontható szövegről, amely azonban közben csakugyan megvilágosodik némileg (s persze, új rejtelmekkel itatódik át). Tehát ez is *alkalmi költemény* (Gelegenheitsgedicht), mint minden Goethe-vers, és osztja azok sorsát, amelyekben valamilyen *magasabb* idea sejlik fel a sorok mögött. Eljárás módját Goethe csodálatos szabatosággal fogalmazza meg a *Maximák és reflexiók*-sorozat egyik darabjában (Poetische Werke, Zweiter Band, Phaidon Verlag, é. n., p. 813): *A szimbolikus nyelv a jelenséget eszmévé változtatja, az eszmét képpé, mégpedig úgy, hogy az eszme a képben mindig végtelenül hatékony és elérhetetlen marad, és még akkor is kimondhatatlan maradna, ha minden nyelven kimondanánk is.* 1777-es Harz-béli kilovaglását *titokzatos utazásnak, kóborlásnak*, ugyanakkor *zarándoklatnak* is nevezi (heimliche Reise, Irrfahrt, Wallfahrt), és minden nyilatkozatából érzékelhető, hogy (akkor is, később is) rendkívüli jelentőséget tulajdonított neki. Mindjárt meglátjuk, mi ebben a versben a *közvetlenül* szemlélt tárgy, a *jelenség*, mi az *eszme*, és mi a *kép*, – és mi a maradék örökkévaló titokzatosság.

A lovon megtett kiruccanás 1777. november 29-től december 16-ig tartott. Goethe viharos, szeles időben indul el, és útközben is érik váratlan tapasztalatok (egyik útítársát majdnem agyonüti egy legördülő szikla; az erdész, aki még életében soha nem mászta meg téli időben a Brockent, el akarja téríteni szándékától a vakmerő turistát; vagy: Goethe útközben érintkezésbe kerül a hercegség szegényebb rétegeivel, és mehökkentető nyíltsággal tesz rokonszenvező valómást a gürccölő vidéki lakosság életmódjáról). Ekkor már jó két esztendeje Weimarban tartózkodik (1775. november 7-én érkezik oda, és nem is sejtí, hogy ott éli majd le egész életét, csaknem ötvenhét évet), baráti viszonyba került Karl August herceggel, magas állami állást tölt be, és ugyan inkább a megelégedettség hangján szól eddigi teljesítményeiről, olykor kételyek fogják el, szorongások gyötrik. Ha 1777-es lakonikus naplójegyzeteit lapozgatjuk, ilyen bejegyzésektől hemzseg a kötet: *Az egyedüllét mély érzése. (...) Sok fecse-*

hol kísértetek láncait vélte
lejtteni egykor a néphit.

Te csak állsz, véred kifürkészhetetlen,
állsz nyíltan s ezer titokkal
a mehökkent világ felett:
felhők közül lenézel
csudáira, birodalmaira,
és megöntözöd a Mindent szomszéd
testvéreid karsztjaiból.

gés az udvari nyüzsgés, és általában a társaság szegénységéről. (...) Elfásultan nézem az embereket. (...) A szakadék köztem és minden ember közt annyira szembeszökőnek tűnik, hogy alig tudom kezelni. Meg kellett szoknom, mert szemlátómást terhükre lettem volna. (PW., 11. kötet, pp. 78–79. s köv.) Másrészt azonban – mint Goethe esetében sokszor – azt látjuk: keresi a beilleszkedés, a kiegyezés és egyensúlyteremtés esélyeit. *Regieren!* – kiált fel október 8-án (Kormányozni!). És tervez, szervez, szabadulni akar, elpárologni, az eltűnt létben megőrizni a körülményekkel szembeni fölényét. November 29-én ezt írja naplójába: *Viharos felhőszakadás, tiszta nyugalom a lélekben* (reine Ruh in der Seele). 30-án: *Egész nap egyenletes tisztaságot éreztem.* Utazás közben ilyesmit jegyez fel: *Különleges érzés feljönni ide a birodalmi városból, amely kiváltságai közt megdohosodik, ide, ahol a hegyi városkák vidáman gyarapodnak a föld alatti áldástól.* December 7-én: *Elhunyt hugom születésnapja.* 10-én pedig, miután fenn a Brocken fennsíkján szusszant egyet, így lelkesedik: *Derűs, lenyűgöző pillantás, az egész világot felhő és köd burkolja, és fenn minden derűs. Micsoda a halandó, Uram, hogy törődsz vele* (idézi a 8. zsolnárt). Meghat, amint ez az objektivitásra törekvő, voltaképpen öntelten is szemérmes lélek 1820-ban így idézi vissza a magasba érkezés pillanatát: *december 7-én a Brocken csúcsán álltam, fejem felett a ragyogó tiszta égbolt, ahonnan erőszakosan tűzött le rám a Nap, úgyhogy felöltöm gyapjában felpárállott az ismert égett szag;* W. A., 41/1 kötet, p. 337. Érezzük: Goethe hosszan készül erre a körútra, kínosan titkolja annak valódi célját (mint mindig is körülményes titkolózással viszi végbe legfontosabb életterveit, pl. ugyanígy indul majd el, kilenc évvel később, Itáliába), s igyekszik annak *egész életre szóló* jelentőségét más tények halmozásával homályba szorítani.

Az 1777 őszi levelezés fordulatai (tehát az utazással egyidejű tanúságok) érzékletesen taglalják Goethe komoly döntést célzó, elképesztő koncentrációban eltöltött őszi napjait. *Ma éppen két esztendeje, hogy idejöttem. Még egyszer átélném-e ezt az időt!?? Hát, végül is: igen – vallja meg Charlotte von Steinnek november 7-én* (W. A., 96. kötet, p. 183). Másnap, csak magyarul idézem: *Tegnap csodálatos gondolataim támadtak, egyebek közt az, hogy valóban szeretem-e magát, vagy csak a közelsége tölt-e el olyan örömmel, mint egy tiszta üvegcsérrép jelenléte, amelyben olyan jó tükröződni.* November 16-án azt írja anyjának (június 8-án elhunyt hugára utalva, akinek özvegye pár hónap múlva már el is vette feleségül Goethe egyik ifjúkori barátnőjét): *A furcsa hírről semmit nem tudok mondani. Szívem és eszem* (Cornelia halála óta, a ford. megj.) *megszokta, hogy labdázik vele a Sors, s hogy új dolgok iránt – legyen az boldogság vagy boldogtalanság – egyáltalán nem képes érzelmre gyűlni. (...) Hugom halálával olyan erős, földön tartó gyökeret metszett el az élet, hogy az ágaknak, amelyek onnan kap-*

tak táplálékot, el kell halniuk odafenn. (W. A., 96. kötet, p. 186.) Magáról az útról is sűrűn küld leveleket Charlotte von Steinnek, és e sorokból kiviláglik, hogy vállalkozásának szinte szakrális jelentőséget tulajdonít, s azt *zarándoklatnak* (Wallfahrtnak) nevezi. Életéről, hangsúlyozza többször is, az istenek döntenek (die Götter, és csak ritkán: Isten...), akik úgy járnak el vele, mint régi prófétaikkal. (December 11-én pl. idézi a *Birák* könyvének egyik történetét, 6,36–40: *Úgy jár el velem Isten, mint régi szentjeivel, és nem tudom, honnan van ez. Ha a megerősítés jelét kérem, hogy maradjon száraz a gyapjú és legyen nedves a szérű, akkor úgy van, és fordítva is [...] Elértem célomat... hiszen tudja, mennyire szimbolikus a létezésem;* W. A., 96. kötet p. 199. Fenn a csúcson a Máté-evangélium 4. fejezetére utalva mondja: ott fenn látta a világ valamennyi „országát és összes csodáját”. De közben állandóan saját művészi, emberi, hivatali sorsát mérlegeli, egész weimari létének minőségét, környezetének sokszor korhely, könnyed életmódját, és jövőjét is a weimari kilátások felől szemléli. Alkalmasint még a Herceget is bírálja – óvatosan, lágyan, de egyértelműen (ez a kritika a versből is ki-kihallatszik). A Charlotténak szóló, december 9-i levélben ez áll: *Napjában szálszor is gondolok a hercegre, és kívánom neki ennek az életmódnak élvezetét, bár ő annak igazi finom ízét még nem érezheti, még túlságosan abban tetszeleg, hogy azt, ami természetes, kalandossá tegye, pedig az embernek csak az tesz jót, ha azt, ami kalandos, természetessé teheti.*; W. A., 96. kötet, p. 196. Nemcsak ez a levélrészlet, hanem maga a költemény is tartalmaz burkolt bírálatot a hercegi életmóddal, a gazdagok szokásaival kapcsolatban – gondoljunk a szöveg harmadik-negyedik szakaszára: *s a gazdagok rég / egy mocsárba süppedtek / a verebekkel. // Könnyű a kocsit követni, / melyet Fortuna hajt, / amint javított utakon / úszik a Herceg népe nyomában / a lomha mamelukhad.* Töprengésre adhat jó okot az a december 4-i levélrészlet, amely az *alsó emberi osztályok* jellemzését adja, igazi együttérzéssel, forró rokonszenvvel (bár ismerte volna pl. ezt a levélbetétet a mi heves ítéletű Petőfi Sándorunk...): *Mennyire megszerettem megint ezen a sötét úton-kiruccanásan az embereknek azt az osztályát! Amelyet alsónak nevezünk! Amely azonban Isten szemében bizonyára a legmagasabb osztály. Ezekben az emberekben minden erény egyesül: mértékletesség, megelégedés, hajlam az egyeneségre, hűség, a tűrhető Jó fölött érzett öröm, ártalmatlanság, és türelem... türelem... kitartás a... na, nem szeretnék hőzöngésbe fulladni;* W. A., 96. kötet, p. 191.

Még az elemzés előtt szeretném felhívni a figyelmet a költőnek egyik furcsa vonására és egy olyan aggályára, amely az egész anyagban csak közvetve jut kifejezésre, mégis fontos. Goethe decemberi útján álnév alatt jelentkezik be itt-ott. „Weber vagyok, német festő”, mondja, s ez a szokása, úgy véli, megkönnyíti számára, hogy közvetlenül megtapasztalja a hétköznapi élet szerkezetét, a forró mélységet és felületet egyszerre. A *Harzreise im Winter* természetimádatát ez a furcsa rokonszenv is indokolhatja, a tevékeny, kevéssel megelégedő, természetközeli élet eszménye. December 9-én azt írja a költő: *Áruhámban naponta látom, milyen könnyű huncutnak lenni, és mennyi előnyt élvez az emberek ártatlan önzetlenségéből az, aki pár pillanatra letagadja magát. (...) Annak a haszna azonban fantasztikus benyomást tesz rám és elmondhatatlan, hogy csupa olyan emberrel kerülök érintkezésbe, akik valami konkrét, egyszerű, tartós, fontos hivatást*

űznek. Afféle hidegzuhany ez, amely az embert ismét valami új, erős étellel kínálja meg, és kivonja az élvezkedésbe süppedő polgári létformából. (W. A., 96. kötet, p. 195).

Az aggály pedig valami olyan régi keservre, feszen-gésre utal, amely a vers egyik sorában (*Erst verachtet, nun ein Verächter*) megnevezést nyer, de magyarázata igazán az egyik decemberi levélben bukkan csak fel. Ott ezt olvassuk (W. A., 96. kötet, p. 195): *A bennem dülő nyugtalanságot nem szeretném elemezni, nem is akarom elemezni. Amikor így egyedül vagyok, nagyon is felismerem ifjúkori önmagamot, amikor egészen egyedül nyüzsgöttem a világban. Az embereket ugyanolyannak találok, ma azonban valami eszembe jutott. Amíg nyomás alatt éltem (solang ich im Druck lebte), amíg senki nem érzett szinte semmit az iránt, ami bennem lezajlott, sőt – mint ez lenni szokott – az emberek valójában fitytyet hánytak rám (die Menschen erst mich nicht achteten), néha pedig ilyen-olyan ellenszenvesnek tetsző különbségek miatt sandán néztek rám, én szívem egész tisztaságával egy sor hamis igényt melengtettem magamban – Nem is lehet ezt így elmondani, részletekbe kellene bocsátkoznom – És siralmas voltam, gyötrődtem, bántódtam, megcsunkultam (ahogy akarja). Most meg különös dolog, főleg ezekben a napokban, az önkéntes kiüresedésben, mennyi kedvességet és boldogságot rejt ez a fesztelenség.* Látjuk, milyen valószínű lehet, hogy önarckép a *Harzreise...* hatodik szakasza, amelyben a boldogtalan embergyűlölő alakja oly döbbenetes erővel bukkan fel.

Hogyan is indul ez a sok titokkal beszélő himnusz? *Mint a keselyű... úgy lebegi, dalom!* (Dem Geier gleich... Schwebte, mein Lied!). Ha nem vagyunk is ornitológusok, tudjuk, ez olyan madár, amelyik szétserzeli zsákmányát, s emberi-állati tetemet fogyaszt vájni termett csőrével. Rendben. Csakhogy nekünk, magyaroknak eszünkbe jut a *Keveháza* kezdete, Arany-émlékeinkből (és Vas István emlékirata nyomán mindenképpen): *Mért vijjog a saskeselyű? / Mért szállong a turul s ölyű, / Hadintéző, baljós madár, / Széles Dunának partinál? – / Azér' vijjog a keselyű, / Azér' szállong turul s ölyű, / Mert holnap ilyenkor, halott, / Százezrivel fog veszni ott.* Tehát Aranynál is, látjuk, egy csatának hírnöke a saskeselyű – jóslatot hozó madár, mely szálltával valamit megjövendöl, bejelent. Ennek a különös felütésnek, hogy ti. éppen egy *saskeselyű* röppen fel a *Harzreise...* elején, az értelmezők nemzedékei nem tulajdonítottak különös jelentőséget. Pedig ma már tudjuk, a Harz-hegységben nem élnek saskeselyűk, legfeljebb sólymok, ölyvek, szirti sasok. Ellenben a római mitológiában igenis meg-megjelennek ők, mégpedig akkor, ha az isteni akarat kifürkészése a cél, mint ahogy azt fontos állami intézkedések, határozatok meghozatala előtt előírta az államjog. Goethe 1820-ban, a *Campagne in Frankreich*ben megismétli (W. A., 33. kötet, p. 215): *A sötét és Észak felől előhőmpölygő hófelhőkben egy saskeselyű lebegett felettem.* A madárjósok (*haruspex*ek, *haruspices*) nem csak a madarak röptéből jósoltak, hanem azok beleiből is; és látjuk majd, hogy Goethe a költemény végén erre a tevékenységre is utalást tesz, tehát mintegy két jóstevékenységet keretbe zárja széles, fesztelen szabadversekben áradó sorait. Mondhatjuk, a költői szabadság a szöveget elmozdítja a tudományosan tárgyyszerű megfigyeléstől, de közelebb hozza a költői igazsághoz: az ölyv szárnyain a római saskeselyű, a madárjósok ősi állata tér vissza a versben. Első pillanattól érzékeljük tehát, hogy a költemény vala-

milyen felsőbb akaratot próbál kipuhatolni. A *Harzreise*... – akárcsak az *Itáliai utazás* (1786–1788) – fordulópontot jelöl Goethe életében, egy szökéssel kicsikart kémlelődés, nyugtalan belső váltás és megbizonyosodási igény tanúbizonysága. Amit csak megerősít a második szakasz *Demnje*, ez a következő költőszó: *Mert*... S aztán következik az eleve elrendelés gondolata. De álljunk meg még egy pillanatra! Kérdezhetnénk, vajon Goethe valóban hitelt adott még 1777-ben is efféle madárjósági hókuszpókusznak? Hitt abban, hogy a madarak röpte vagy belfekvése adatot közölhet a bizonytalan jövőről? Senki nem gondolja ezt. A költészet viszont – egy kis szóhasználati huncutsággal – képes felruházni a konkrét látványt a lapangó mitológiai tartalommal, éppen a vállalkozás szakrális tartalmának hangsúlyozása végett. Az első sor már december 1-jén megjelenik a *Naplóban*, *Dem Geyergleich*, csak ennyi, tehát azt jelzi: maga a költemény egyidejűleg keletkezhetett az utazással, annak mintegy szellemi protokollja, isteni-akarat-fürkésző görbéje. A szöveg mintegy követi, rögzíti az eseményeket, s végül szóba foglalja, hogy az a *Befestigungszeichen* (megerősítő jel), amelyet Goethe a Brocken sikeres megmászásával azonosított, valóban kinyilvánítást nyert december 10-én. A *Geier* szó, a madárjósítás képzete, a verset átható ó- és újszövetségi szóhasználati elemek, a Szeretet Istenének megjelenése a vers derekán, s aztán a vers csúcspontjának rítusos modellálása: mind-mind igazolja, hogy Goethe micsoda archaikus elszánással, ókorian alázatos, pogány tudatú, de keresztény szókincsú egyvelegben tárja elének sorsvívódásait, döntési dilemmáit, sőt véleményét eddigi udvari életéről, közvetlen környezetéről. Mert már a második szakaszban felbukkan a *Der Unglückliche* (a boldogtalan) alakja, és szóba kerül a *das Unglück* is (a boldogtalanság), a Párkák ollóinak csattogása, a nagy ellentét az élet kedvezményezettjei és kiváltságosai között. Goethe ebben a pillanatban jól tudja, hogy ő a weimari hercegségben eddig a napos oldalon haladt, sőt sütkérezett: Karl August, a Herceg már 1776 júniusában *titkos tanácsossá* nevezi ki, azaz Goethe helyet kap a háromtagú tanácsadó testületben, amely lényegében a hercegség leg-

főbb végrehajtó szerve; sőt szavazati jogot is kap. És két héttel az utazás időpontja előtt még az újonnan létrehozott ún. *Bergwerkskommission*ban is helyet foglalhat, annak célja pedig nem volt más, mint az ilmenauai réz- és ezüstbányászat feltámasztása, s általában a weimari bányászati tevékenység megalapítása. Már most sejthetjük, hogy az utazásnak hármassal célja volt: a hivatalos (bányafeltárási) tájékozódás, aztán egy bizonyos személyes látogatás (ezt mindjárt részletezem), és végül a legfontosabb: a jövő kifürkészése, Goethe legszemélyesebb szándékainak tisztázása, égi megerősítése.

A második szakasz már megpendíti az önéletrajzi témát, a két „életpályamodell” említésével és a predesztinációs tan költői felrajzolásával. A költő kételyeit először csak általában, objektívalva, a két lehetőség száraz, tárgyyszerű árnyalásával hozza szóba, s az olvasó nem is sejti, vajon a lírai alany helyzete melyik boldogsági féltekén alakul épp most, a megelégedettség melyik pontján lehetnénk fel éppen az ő alakját. A vers szemléletmódját távolodni kíván a vallomások hangtól, és a költemény „szereplő”-it is inkább elvont, csoportképszerű elosztásban igyekszik elhelyezni a szövegben. Csak az összefüggés, összes másodlagos ismeretünk segít pontosítani az ihletmozgás egyes fordulóit. A vers nehézsége, hogy egymástól független motívumokat sodor össze, s ezek csak a lélektani háttérmagyarázat folytán forradnak egyetlen „befogadói ihletté”. A foltyszerű felrakást bonyolítja, hogy a szöveg hatalmas érzelmi csúcserőket örökít meg, s műfaja olyan összetett, hogy az olvasó szinte szünetet tart az egyes síkok törésvonalain. Véltünk az elején: a *Harzreise*... *himmusz*, a Sturm und Drang viharából épp kicsöppenő Goethe egyik utolsó fohásza az életet igazgató erőkhöz, *istenekhez*. De véltünk azt is, hogy ez a vers *leírás*, egy út állomásainak rögzítése, a külső és belső élmények fedésbe hozása, egymásra varrása – egy hegymászás ürügyén. De lehetne *költői-filozófiai értekezés* is, hiszen a predesztinációs tan nyílt emlegetése elvont szférába emeli a verset, a befejezés pedig ennek kikerekítése. De lehetne *emlékvers* is, hiszen a közepén megjelenő, megnevezetlen általános alany nyomatékosan utal egy

kézzel fogható történetre, és az Goethe utazásának – mint rögtön látni fogjuk – fontos indoka volt. Természetlira, elégikus tónusban elmondott vallomás, pogány eszméletű (Geier!), de szakrális jegyekkel felruházott idill – mit tudom én, mi minden lehetne név szerint ez a vers.

Az imént azt mondtam: a *Denn* következtető kötőszó. Csakhogy ebben a versben a sorjázó képek logikája nem magyarázó jellegű, hanem csupán majd az összesítésben, az összélményben nyer némi lélektani és katartikus világosságot. Tudjuk, a vers út közben, szukcesszív (mondjuk így: *ragasztgatós*) módszerrel kerekedett ki, tehát ez a mozaikszerű felrakás, a felületek más-más kiszögellésű elhelyezése is oka lehet, hogy nincs tökéletes összesimulás a részek között. Bármennyire is felrebbenti bennünk a saskeselyű képzete a sors-gondolatot, a második szakasz izesülése nem közvetlenül belátható, mint ahogy az sem, hogyan fejlődik ki mindebből a vadászati esemény, a fejlődési menetoszlop vagy a magányos figura motívuma. Úgy is mondhatnám: a logika elemei áthidalják a szöveget, de mivel a párhuzamos utalások messzire szóródnak egymástól a szövegben, állandóan megakasztott, tépelődő olvasásra kényszerítik a befogadót. Goethe egyik leveléből tudjuk, hogy az úton tulajdon szemével látta, miként menekül meg – óriási szerencsével – egy hegyi őr a legördülő szikla halálos csapásától. Goethe hozzáfűzi Charlotténak: *Maradjon hát nálam a maga szerelme, és az istenek szeretete* (W. A. 96. kötet, p. 197). A sors (vagy a versben: *Fortuna*) villámai csapkodnak tehát mindenki körül, és a Párkák ollója bárkinek életszárait bármikor kettémetszheti. A harmadik és a negyedik szakasz természetleíró képei az utazónak – a kirándulás viszontagságait sejtető – enyhe megvetését tükrözik a kényelmes városakkal szemben; sőt a negyedik versszakban még az udvari életmód enyhe bírálatának árnya is feldereng. A költő maga is utal erre 1820-as jegyzetében: *Aki feláldozza a nyájas otthon előnyeit, hamar megveti azokat, akik éppen azokat élvezik. Vadászoknak, katonáknak, törődötten utazóknak komoly elszántságra van szükségük, és az könnyen fennhéjázássá fajul. A mi utazónk lemondott minden kényelemről, és most megveti a városiakat, akiknek állapotát most gúnyosan emlegeti* (W. A. 41/1. kötet, p. 332). A gazdagok télire visszahúzódnak hegyi-vidéki otthonaikból a városba, keresik a meleg oltalmat, akárcsak a kisállatok, a verebek. A finnyás tónust erősíti a városiak összevetezése a verebekkel, továbbá annak említése, hogy mindkettő a város ingoványain teletel át (még a XIX. századi ornitológusok is osztották Arisztotelésznek azt a véleményét, hogy a törekeny kismadarak a meleg pocsolyák védelmét keresik télen, ott tudnak csak túlélni). Goethe 1820-as írásában (W. A. 41/1. kötet, p. 333) érdekes utalást tesz, s azt mondja: az egyik kiadásban *a gazdagok* (die Reichen) helyett a szedő (miután nyilván nem értette az – egyébként nem is rögtön megvilágosodó – összefüggést) azt tette a verse: *a kócsagok, a szürkegémek* (die Reiher). Igaz, Goethe az *ördögös, búbjajos nyomdahiba* kifejezést használja (ein wundersamer Druckfehler), de mintha utólag neki magának is tetszene ez a kócsagos változat, és nem döntene afelől, az örökkévalóság szempontjából melyik a helyes. A dolog sokágú jelentőségét itt nincs mód elemezni, három mozzanat azonban szót érdemel: 1. a legnagyobb német költő nem ragaszkodik fogalkörömmel saját szövelezéséhez, hanem belátja, az alkotói folyamat soha nem zárul le, abba még kívülállók, akár

buksi szedők is beavatkozhatnak; 2. egy-egy költemény nem változatlan, egydimenziós, csak egyetlen képzetcsoporttal kidomborítható tényállásokról ad számot, ezért a kifejezések elmozdíthatók a realitás fölül, az esztétikailag állandó érték csorbulása nélkül; 3. a versnek ez a kicsiny, alig észlelhető pontja igazolja (már annak számára, aki az író egész életművét nem ismeri), hogy Goethe igenis látta és véleményezte, még versben is, a weimari társadalom szociális adottságait, és ahol módja adódott, véleményének hangot is adott. Hiszen a negyedik szakasz fordulatai (*Könnyű követni azt a kocsit, / amelyet Fortuna vezet, / mint ahogy komótos málhacsapat [vonul] / javított utakon / a herceg bevonuló [kísérete] mögött*). Mintha visszatérne a boldog-boldogtalan kettősség témájához, és itt is megpillantaná, persze, némi rosszállással, a szerencsések és kiváltságosok életének könnyed csábításait, a gondtalanság ajándékait és ígéreteit. Hogy is vallott Charlotténak november 7-én? *Ma éppen két esztendeje, hogy idejöttem. Még egyszer átélném-e ezt az időt!?? Hát, végül is: igen.* És tudjuk – nem utolsó sorban a Harzban tett utazás, a Brocken meghódításának, ennek a rejtélyes, titkos jóváhagyásnak a hatására – maradt is aztán a Herceg szolgálatában ötvenhét esztendőn át.

A *Napló*ból azt is tudjuk, miféle *Troß*ról, szolgahadról van szó, miféle *gebesserte Wegéról*, javított utakról, miféle vadászatról. Karl August és társasága pár nappal előbb vágott neki az erdőknek, s frissiben kinevezett bányaminiszterével abban maradtak, hogy december közepén ismét találkoznak, miután Goethe „másik ügyét” elintézte, Wernigerodében. *Bányaminiszeri* környezettanulmányai, ásvány- és kőzettani kíváncsisága mellett ugyanis ez volt kirugtatásának *második célja*: meg akart látogatni valakit, aki 1776-ban két levelet is írt neki, lelkipásztori segítséget kérve. A vers – a széles átkaroló mozdulatok, a bemelegítő nagytotál után – itt *premier plan*ra vált, hirtelen ráközelít a vidékre, a vidéken belül egy „bokorra”, majd egy emberi alakra, akit a következő versszak már embergyűlölőnek nevez. Meghökélteti az embert ez az *Aber abseits wer ists?*-sor (De oldalt ki ez?). Miért? Mert itt hirtelen – elmosódottan, nem személy szerint – mégiscsak megjelenik egy menekülő, a világtól elforduló, introvertált ember – igaz, arc nélkül, csupán hátát mutatva, de teljes, engesztelhetetlen bánatával. Itt megjelenik egy kérdőjel. És a forró, felborult szőrend egy pillanatra beenged a szövegbe egy személyt, aki körül kikökenni látszik a világ. Ennek az élesen suhogó mondatnak külön kiegészítő nyomatékot ad az, hogy az *abseits* (oldalvást) majdnem élre ugrik a mondatban, és nem a mondat végén pillog. Mintha elakadna a lélegzete a költőnek: megpillant egy alakot, aki besurran a bozótosba, akárha üldöznél valami vad... és eltűnik a levelek mélyén, a *sivárságban*. Mintha hirtelen szemedbe reflektoroznának az éjszakában. Erwin Ringel, a nagy bécsi pszichiáter depresszió-elméletei jutnak eszembe, az öngyilkosságot megelőző tudat-elemzései: a beszűkülés, a menekülési és elrejtőzési kényszer, a beszédet elutasító szorongás és más fogalmak. A *Napló* december 3-án ennyit mond lakonikusan: *Nach Wernigerode mit P. spazieren auf die Berge (Wernigerodeba, P.-vel felsétáltam a hegyekbe)*. Szerencsére a két másik – igaz, jó négy évtizeddel később keletkezett – írás (a *Kannegiesser*-magyarázat, illetve a *Campagne in Frankreich*) fényűző részletességgel ecseteli a wernigerodei látogatás fordulóit.

De oldalt ki ez? Friedrich Victor Leberecht Plessing volt az (1749–1806). Annyit tudunk róla – és érdemes kissé elmerülni a találkozás részleteiben –, hogy jogot és teológiát (*Leider auch Theologie!*... – sóhajt majd Faust) tanult, de egyetemi éveit után csalódottan vonult vissza a wernigerodei paplakba. Csendes elvonultságban él, s mint a *Campagne*... tudósít: ugyan már ifjúkorában kitűnő tanuló volt, de később egyre gyakrabban hibáztaták borongós kedélye miatt, s a világ nem találta jónak, hogy Plessing mogorva viselkedésével kizárja magát a társadalomból. A látogatásnak van két olyan jellemzője, amely mintha azt jelezné: Goethe abban a korában szinte önvédelemből nem kíván érintkezni egy ilyen bánatos, *érzékenység-betegségben* szenvedő egyénnel (saját szót is fabrikál a leírásához: *Empfindsamkeitskrankheit*). 1. Goethe álnéven mutatkozik be Plessingnek, s végig nem fedi fel kilétét (sőt leginkább az anonimitást kedveli); 2. minden túlzó magatartás vagy szellemi-irodalmi-lelki mértéktelenséget most is elutasít; és 3. a belső aránytalanságok, megingások, egyensúlyvesztések ellen mindig a *Természet* (Natur) ellensúlyának gyógyító hatását hangsúlyozza, bármit jelentsen ez.

1. Az első vonás az író egész életét végigkíséri, s később is a személytelen közeledésnek, a pontosabb megismerésnek, elfogulatlan tudásszerzésnek szinte elvi formája marad. Az a tény, hogy Goethe idegen néven jelenik meg (itt, Plessing esetében: *Weber; tájképfestő vagyok* – így mutatkozik be), megnyitja számára az objektivitás szemszögét, kizárja a mesterkéltségek és gesztusok elszaporodását, csökkenti a bizalmaskodás esélyét, ugyanakkor nem jár komoly lekötözéssel. Itáliai útján is sokszor német festőként bukkan fel itt-ott és álnevet használ (*Miller; pittore tedesco*). 1796. július 9-én, általános gyónásként, mint mondja, ezt írja Schillernek: *Kérem, ne fáradjon velem, hogy – szinte azt mondanám – kiűzzön engem saját korlátaim közül. A hiba, amelyet joggal szóvá tesz, legbensőbb hajlamaimból ered, egy bizonyos realiztikus ticsből (aus einem gewissen realistischen Tic), amely szinte kellemessé teszi számomra, hogy lényemet, tetteimet, írásaimat elvonjam az emberek pillantása elől. Így aztán mindig szívesen utazgatok incognitóban, a szerényebb ruhát választom a jobbikkal szemben, az idegenekkel és csak átabotában ismert személyekkel folytatott társalgásban előbb a jelentéktelenebb tárgyat vagy a kevésbé jelentős kifejezést részesítem előnyben, könnyedebben viselkedem, mint amilyen vagyok, és így, mondhatnám, önmagam és saját megjelenésem közé toloom önmagammat* (W. A. 104. kötet. p. 121). Ezt a kaméleoni, objektíváló tendenciát tükrözi az a tény is, hogy Goethe később megpróbálta versének első, a Sturm und Drang nyomaival viselő fordulatait „kivasalni”. A hetedik szakaszban álló későbbi változat (So erquicke sein Herz! Akkor frissítsd fel szíved!) eredetileg így hangzott: So erquicke *dies* Herz! Akkor frissítsd fel *ezt* a szívet!). Ott tehát még látszott, hogy Goethe önmagáról írta (is írta, írhatta volna) a verset, a Plessingre történő utalás nélkül. A madárjós-lati háttérre való utalást ugyanilyen „egyetemesítő” céllal lágyította a vers zárlatában. Ma ezt olvassuk a Brockenről (vagy önmagáról): Du stehst mit unerforschtem Busen (Te kifürkészetlen kebelled állsz), az eredetiben azonban még sokkal archaikusabban, személyesebben, nyomtatékosabb személyes fohással, a szaggatott szórend delejével ez állt: *Du stehst unerforscht die Geweide* (Te állsz, kifürkészetlenek a belsők, belek). Látjuk, elma-

rad a vessző, vaskosabb a választott főnév, lenyűgözőbb a sor.

2. A mértéktelenséggel szembeni irtózat ugyancsak általános goethei jellemvonás, és számtalanszor megnyilvánul az író élete folyamán: ezért is utasítja el például az egész romantikus nemzedék királyát, Schlegelékét, Hölderlint, Heinét, Kleistet, ezért nem képes semmit felfogni Jean Paul művészetéből – és ezért nem tudja barátságába fogadni (pedig még csak huszonhét-huszonnyolc éves) Plessinget sem. A *Campagne*...-ban bírálja Plessing *Selbstigkeit*-jét (önösségét), furcsa egyéniségét, zárkózottságát, azt, hogy *soha nem vett tudomást a külvilágról, ellenben sokoldalúan képezte magát olvasmányokkal, és minden erejét és hajlamát befelé fordította, és ily módon, miután nem talált élete mélyén termékeny tehetséget, hovatovább elpusztította önmagát;* (Poetische Werke, 10. kötet. pp. 431. s köv.). Miután ezt megérezte, nem válaszolt Plessing két 1776-os levelére, nem fedte fel kilétét Wernigerodében sem, és később is elzárkózott attól, hogy e derék férfiúval közelebbi kapcsolatba kerüljön. (Pedig Plessing amúgy kiváló tehetsége aztán csak-csak kibontakozott, pompás ökortörténeti könyveket írt, s még Kanttal is levelezett.)

3. A *Természet* gyógyító hatásának hangsúlyozása: ez a gondolat Goethe egész életmódját, szemléletét, szóanyagát áthatja, és ezernyi vallomás-változatban tér vissza az évtizedek alatt. Die Beschäftigung mit der Natur ist die unschuldigste, mondja 1826 decemberében Eckermannnak (*A természettel való foglalkozás a legártatlanabb dolog*). A természetrajongásnak egyik-másik eleme (pl. az, hogy *tiszta, kiűritett /entäusserte/ lélek* szükséges befogadáshoz) Goethe 1777 őszi leveleiben is és másutt is hangsúlyt kap. 1824 májusában ezt mondja: A természet megfigyelése feltételezi a lélek bizonyos belső nyugodt tisztaságát, amelyet nem zavarhat meg és nem foglalkoztathat semmi más. A gyermek tekintete a virágon ülő bogárra szegeződik, összes figyelmét egyetlen egyszerű érdeklődés /Interesse/ vonja magára, és esze ágába nem jutna, hogy ugyanabban a pillanatban, mondjuk, a felhők alakulásában is történhetne valami érdekes dolog, és szemét rögtön illenék rászégeznie a felhővilágra is. Az 1822-es részletes visszaemlékezés (a *Campagne in Frankreich*) is megismétli Goethe álláspontját: a túlzottan introvertált alkatú embereknek, a melankólia (ma úgy mondanánk: depresszió) áldozatainak, a fájdalmas, önkínzó, sötét lelkiállapottól szenvedőknek a Természet szemléletét és a külvilággal való érintkezést ajánlja orvosságnak. Ez az érdeklődés mintegy ellensúlyt ad az „önmámorba” süppedt egyénnek, s különösen akkor, ha tevékenységgel párosul, gyógyulást eredményezhet. Goethe konkrétan: kertészkedjen, építsen házat, művelje földjét, vadásszon erdőkben vagy menjen bányászni... és akkor: „die Richtung geistiger Kräfte auf wirkliche wahrhafte Erscheinungen gebe nach und nach das grösste Behagen, Klarheit und Belehrung: wie denn der Künstler, der sich treu an der Natur halte und zugleich sein Inneres auszubilden suche, gewiß am besten fahren werde” (figyeljük meg, hogy a szövegben felbukkan, egymás mellett, a XX. századi költészetek *valódi-igaz* fogalom-párja, amelyet majd pl. József Attila is olyan lenyűgözően fogalmaz meg a *Thomas Mann üdvözlése* című versében: *Az igazat mondd, ne csak a valódit...*) (a *szellemi energiáknak valódi-igaz jelenségre történő összpontosítása fokokként óriá-*

si javulással, világossággal és tanulással jár: mint ahogy a művész is, aki hűségesen ragaszkodik a természethez és igyekszik kialakítani belső világát, bizonyára a legjobb úton jár; Poetische Werke, 10. kötet, p. 432.

A magányos Plessing ábrázolása önarckép is: Goethe itt is, mint ahogy a Wertherben, önmaga nyomorúságát írja le. A regény elején azt írta: *És te, jó lélek, aki épp úgy érzed a szorongatást (Drang), merítés vigaszt a szenvedésből.* A vers dialektikus mélyáramának egyik jele, hogy a vers alanya a zárlatban ugyancsak *magányban*, a Brocken fennsíkján fogja megkapni a választ nagy kérdéseire; s arra, érdemes volt-e vállalkoznia a veszélyes hegymásra, amelyet az erdész télen, mint említettem, még soha életében nem tett meg. A Magányos ábrázolása, persze, ismét szédítő, és az ellentétes antik-modern életérzést mámoros nyomatékkal fejezi ki. Amit Catullus *Odi et amonak* nevezett, s amiről később pl. Baudelaire így beszélt: „Je te hais autant que je t’aime!” (*Annyira gyűlöllek, mint amennyire szeretlek!*), azt itt Goethe antinomikus halmazatban vetíti elé: a fájdalmat éppen az súlyosbítja, hogy a *balzsam* vált méreggá, a *mérhetetlen szerelem* torzult embergyűlöletté, s a szenvedőnek most már saját lényegét, önértékét kell felemésztenie, ha meg akar menekülni (ma úgy mondanánk: felélnie szubsztanciáját). Idézzük fel a jelenetet: Goethe *önmagáról* faggatja Plessinget („ki lehet ez a fura bogár Weimarban?...”), s *önmagáról* állítja beszélgetés közben: ő is, mint festő, a Természetben keres vigaszt. *Az előbb megvetett, majd ő maga megvető* kifejezősora, láttuk, szó szerint felbukkan a december 9-i levélben, de ott az író szinte magába fojtja a szót, s azzal szakítja meg az önvallomást: További részletekbe kellene bocsátkoznom, s ezt nem tehetem...

Innen fogva a vers isteni kérélelésre vált, s a himnikus fohász hangján folytatódik. Könyörgés Plessingért, könyörgés önmagáért, könyörgés a vadász cimborák sikeréért. Nem csak az ismeretlen Plessing fenyegeti Goethét melankolikus terheivel, hanem maga Goethe is fenyegeti önmagát, s pár évvel ezelőtt még hívhatták volna Werthernek is, aki öngyilkosságba menekült. Plessinget is ez a Werther-bánat mérgezte meg, Goethe is önmaga elől menekült írás közben, most pedig éppen azért mentel a Brocken csúcsa felé, mert úgy érzi, önmaga számára is vészesen talányossá vált az utóbbi időben. A *tisztaság* (Reinheit) mellett ugyanis a másik legélesebb kifejezés az 1777 őszi megnyilatkozásokban ez: *Unruhe (nyugtalanlás)*. *Hogy micsoda ez a nyugtalanlás, amely bennem dúl, azt nem részletezem, nem is részleteztem soha*, suttogja baljósan, ércesen és rekedten Charlotte von Steinnek. És épp ezért kéri a Szeretet Urát, frissítse fel a Természet látványával *ezt* a szívet (másutt: *az ő szívét*, Plessing szívét), és övezze téli zölddel, míg nem nyílik újra a rózsa, *költődnek nedves haját*, és áldja meg a vadász cimborákat, akik vérszomjasan hajtják az évek óta hatalmas károkat okozó vadat az erdők mélyén. Lichtenberg, a göttingeni fizikus említi a *Sudelbücherben* (Pacás füzetek), hogy valahányszor a vaddisznók évek óta kárt okoztak a parasztnak, ezért nem járt kártérítés (mert az esemény *vis maiornak*, elháríthatatlan oknak, isteni csapásnak minősült). A parasztnak nem tehettek mást, minthogy vadászati joguk nem volt: önhatalmúlag, farkosbotokkal vonultak ki az erdőbe, s ahol érték, ütlegelték, zargatták a vadat. A vadászok *vidám gyilkolási gyönyörét* (fröhliche Mordlust) emlegető stófa kissé megrebbenti finomabb

húrozatunkat, és egy pillanatra csappanni látszik lelkesedésünk a Szeretet Ura iránt. Meghökken, hogy a vers a Magányos Szenvedőt (a melankolikus Plessinget és a nyugtalan Goethét) oltalmazandó legfőbb lény áldomását kéri a gyilkolni indult cimborákra is... Tudjuk, Goethe úgy vélte, a Természet nem a jó és rossz szándékok elvei szerint működik, és jobbítása csakúgy, mint rontása más értelmet takarhat, mint amit mi képesek vagyunk belátni. A Goethe-i nyelvezet „gátlásos”, elmélyülten enigmatikus jellege azonban nem teszi lehetővé a szöveg pontosítását, szűkítését. A *Campagne in Frankreich* pl. a vers *Liebe (szeretet, szerelem)* fogalmával kapcsolatban hangsúlyozza, hogy költők magyarázatok mindig a *valóságos és ideális szféra* határterületein kell tartózkodnunk, s nyomban hozzáfűzi: *A hetedik strófában a szeretet a kielégítetlen, az emberben ugyan benne-lakozó, de kívülről visszautasított igény értendő; a nyolcadik strófában említett Szeretet Ura kifejezés alatt azt a Lényt értjük, akinek minden más élő a kölcsönös vonzalom hajlamát köszönheti; itt, a tizedikben /valójában kilencedikben/ a Szeretet-Szerelem a szellemi, sőt akár testi egyesülés legnemesebb igényét fedi, amely mozgásba hozza az Egyedeket, s a legszebb módon kielégíti és elevenen tartja a barátságot, hitvesi hűséget, gyermeki ártatlanságot és még száz más finom rokonszeri formát* (W. A. 41/1. kötet, p. 335–336). A *küldönc* (Bote) felbukkanása a vers végén lehetne ennek a szeretetnek, vezérlő természeti erőnek szimbóluma: ő vezeti úti céljához csillámló fényeivel a zarándokot, Isten különös weimari szentjét (ahogy idézett levelében önmagát nevezi), ő világítja meg a hegység hátának és gyomrának szurdokait, kaptatóit és érceléreit.

Látjuk, a versben egymásra vetődik Goethe saját érzelmi és sors-bizonytalansága és a másokról rajzolt kép; a költő amúgy átruházza a kételyeit a vers más alakjaira, áthárítja tulajdon aggályait egy másik szenvedő élethelyzetére, sőt mondhatnánk: önnön habozásának ábrázolásához tárgyakat keres, objektív tartalom-hordozókat (Plessing, vadászok, küldönc). Mielőtt a csúcsra érünk, három pontban összefoglalnám a költemény már eddig is látható tartalmi elágazásait.

1. A *Harzreise im Winter* a humanitás verse. A szöveg, érezzük, a boldog embert keresi, de úgy, hogy észleli a boldogtalant is, sőt alig burkoltan önletrajzi vallomás mezébe öltözteti a bujdosó iránti részvétet. Ez az együttérzést ecsetelő rész éppen a vers közepén helyezkedik el, nem szükségű, sőt három strófát fog át, és a szöveg középső részének érzelmi csúcspontját jelenti. A hallatlanul intenzív, ellentétekben építkező középső rész mintegy a csalódottság lélektanát ábrázolja, s a szereplőt épp ellentéteivel helyezi méltányos megvilágításba. Goethének a gazdagokkal szembeni gyanakvása, a hercegi menet enyhén hűvös minősítése, a művész-sors viszontagságainak meg-megpendítése (pl.: *Mit dem beizenden Sturm / Trägst du ihn hoch empor: a csipős viharral / magasba repítet*) csupán árnyalják a szánakozás és megértés gyengéd fordulatait.

2. A költemény fontos motívuma az *isteni szféra* keresése. Isten a szívben lakozik, de igazgatja az egymás iránti rokon- és ellenszenvet szálait is, és főleg künn él és uralkodik, a nagy Természet tengervégtelen perspektívájában. A Brocken itt az Ígéret hegye (majdnem azt mondtam: az Ígéret földje), de egyúttal az isteni Természet szimbóluma is. Az utolsó szakasz nemcsak a hegyet szólítja meg és írja le, hanem magát Goethét is, aki úgy érzi

magáról, hogy – akárcsak a Brocken – eddig fel nem tárt képességekkel rendelkezik (*unerforscht die Geweide*, a belek kifürkészetlenek), s épp arról szeretne kéthetes útján meggyőződni, hogy érdemes tovább haladnia az eddigi úton. Az emberi világ nyelvi szinten is állandóan, sokrétűen kapcsolódik az isteni képzetekhez: a verset magát gazdagon tűzdelik a biblikus háttérű fogalmak (egy Isten, megáldani, zsoltár, psalterium, Szeretet Atyja, oltár, s az utolsó szakasz Máté-evangéliumra emlékeztető betétei), s az egyidejű levelekben többször is történik utalás az Ószövetség különböző könyveire (Királyok könyve II. 13, 16–19, Bírák könyve 6, 36–40, 8. zsoltár).

3. Goethe – a *Campagne in Frankreich* tanúsága szerint – nemcsak kioktatta Plessinget a *külvilággal való érintkezés* gyógyhatásairól, hanem maga is így tett: saját szorongásainak enyhítésére ő is szorgalmasan *érintkezett a külvilággal*. A vers tehát nem csupán egy konkrét hegmászás jegyzőkönyve, hanem a magasabb szférába emelkedés, a felszállás (és a Természet gyomrába történő alászállás) szükségességéről szóló óda. Feltűnő, hogy Goethe hét évvel később, 1784-ben keletkezett tanulmánya, *Über den Granit* (A gránitról) szinte utólagos elméleti-eszméleti indoklást szolgáltat a *Téli utazáshoz*. A magasságélmény szakrális vonatkozását, a teremtés őselményére s az emberi lét értelmére utaló tapasztalatát kevesen fogalmazták meg bensőségebb erővel, mint ez a harmincöt éves laikus bányaminiszter. Idézek a tanulmányból: *Egy magas, csupasz hegycsúcson üldögélve és a távoli tájat nézve azt mondhatom: (...) oly magányos vagyok itt, mondom magamnak, miközben erről a teljesen csupasz csúcsról lenézek és alig látok a távolban valami kicsi mohát, oly magányos vagyok, mondom, hogy úgy érzem: az ember lelke az igazságnak csak a legősibb, legeredetibb, legmélyebb érzéseinek akar megnyílni itt. Igen, elmondhatja önmagának az ember: itt, a legősibb, örök oltáron, amely közvetlenül a Teremtés mélységére épült, itt mutatom be áldozatot a Lények Lényének, a legfőbb Lénynek. Létiünk első, legszilárdabb kezdeteit érzékelem itt; átlátom a világot, annak ridegebb és nyájasabb völgyeit és távolibb, termékeny legelőit, s közben lelkem önmaga és mindenek fölé emelkedik és a legközelebbi mennybe vágyik* (Poetische Werke, 20. kötet, p. 322 ff.). Goethe, pár sorral előbb, itt is használja azt a kifejezést, amely a *Harzreise* régebbi változatában a zárószakasznak olyan archaikus, kemény, eredeti csillogást ad: a Brocken belsejét a *gránit* képezi, az a kőzetfajta, amely a *Föld legbenső beleiben nyugszik rendületlenül* (in den innersten Eingeweidern der Welt ruht sie unerschüttert). És hogy a hegyi kőzetnek, a gránitnak milyen erkölcsi kisugárzást tulajdonít, azt is igazolja sok-sok idézhető részlet. Most csupán egy későbbi levelet idézek, 1815 decemberéből. Sulpiz Boisserée-nek írja (két kristályosodott gránit-talizmánt küld át barátjának): *Ezt senki emberfia nem fogja megérteni soha – aki alázatosan tekint rájuk, annak nem támadhat közönséges gondolata, és ez a talizmán legigazibb ismertetőjegye!* (W. A., 119. kötet, p. 194).

Az utolsó versszak döbbenetesen töményre kalapált látomásában, a Brocken fennsíkján érünk el a költemény csúcspontjára is: a költőnek sikerült megmásznia a Brockent – megszólítja a hegyet, önmagát, közben megfogalmazza költészetre és természetre vonatkozó szimbólumfogalmát, amely majd később, az 1820-as *Epirrhema*-versekben összegződik: *Semmi sincs belül, semmi sincs kívül: / Mert ami belül van, az van kívül*

is. / Így fogjátok fel hát késlekedés nélkül / a szent nyílt Titkot. Albrecht Schöne, aki a verset csodálatos elemzésben fejtette fel, azt mondja: itt kerül először egymás mellé az *öffentlich* és a *Geheimniß* kifejezés, s ez a páros majd Goethe egész eszméletének centrális mondatává keményedik. Csodálatos tömörséggel és élesen fogalmazza meg a belátást: *Das höchste wäre: zu begreifen, daß alles Factische schon Theorie ist (...)* Man suche nur nichts hinter den Phänomenen; sie selbst sind die Lehre. (*Ez volna a legtöbb: felfogni, hogy minden tény-szerű dolog már elmélet [...]* *Ne is keressünk semmit a jelenségek mögött; ők maguk a tanulság;* W. A. II/11, p. 131). A *Maximák és reflexiókban* ezt olvassuk: *Akinek a Természet elkezd leleplezni nyílt titkát, az ellenállhatatlan vágyat érez legméltóbb magyarázója, a Művészet iránt.* A Művészet pedig – áll az 1829-es *Makariens Archivban* – rokon a jóslás művészetével: *Mert azzal ismerjük fel a nyilvánvalóból a rejtelmet, a jelenlából a jövőt, a holt világból az eleven világot, és az értelmetlen dolgok értelmét.* (W. A. I/42, p. 185). Goethe a költemény végén mintegy madárjós-szimbólummá üti a Brockent: arra akar választ kapni, hogy az istenek egy bizonyos vállalkozást helyeselnék-e vagy sem. Ő is, mint Jézus a Máté-evangélium elején (4. fejezet 8 s köv.) a Sátán által, egy magas hegy tetején megpillantja a *világ birodalmait és fenségét*. De a vers nem a Rosszra való kísértést jelenti, ugyanis a jelenet itt kiválik a régi összefüggéseiből: Goethe éppen a világhoz való odaforulás parancsát szűri le a látványból. Párhuzamos, kettős feladatot pillant meg a csúcson a hegmászó: ahogy még nincsenek felfejtve a hegység értelmei, egész mélységét megtöltő kincsei, úgy a költő sem ismeri még, mivel lehetőségek rejlenek további földi életében. Ahogyan a Brocken hegye táplálja vizeivel körülötte álló testvéreket, úgy a költőnek is el kell mélyülnie önmagában és folytatnia kell a megkezdett utat Weimarban, a művészetben, a Herceg udvarában. Talán nem is csupán névtelen és megnevezhetetlen szorongások ültek el Goethe életében ezen az 1777-es decemberi napon. Egyszerre, egyetlen világ-élményben kapott választ több kérdésre is: művészet vagy politika? Weimar vagy nem-Weimar? Festészet vagy irodalom? Élet vagy művészet? Most már tudta, az ókori haruspexek gyakorlatából is bizonyosan tudta: életben kell maradnia, el kell látnia feladatait Weimarban, miniszterként is, művészként is. Hogy aztán majd ismét eljönnek a szökés, a menekülés készletesei (mint 1786 augusztusában)? Igen, eljönnek. De ez az élmény egy egész élet Pozitívumát megalapozta, bármit jelentsen is ez más, hosszabb szavakkal. És ezt jelezte az is, hogy még az aggastyán Goethe is megindultan emlékszik vissza a kék Harz-hegységre, s azt mondja Eckermann-nak az Ettersbergen, átpillantva a Harzra: *Gyakran voltam ezen a helyen, és későbbi éveimben sokszor gondoltam arra: utoljára élem át, hogy innen áttekinthetem a világ birodalmait és összes csodáját.*

Látjuk hát, milyen tágas lehet egy vers. Ennyi minden fér bele. És még más is, amit el sem mondtunk. Megértjük most már az orosz mágus sóhajtását: milyen kevés hely van a tajgában, de mennyi-mennyi hely van egy költeményben...

(2014)